

JAN KŘEN, *Dvě století střední Evropy,*

Praha 2005, Argo, 1112 s.,

ISBN 80-7203-612-2

Jan Křen si ve své práci předsevzal složitý a do značné míry kontroverzní úkol: na jedné straně napsat syntézu „nad“ úroveň národních dějin, na straně druhé „pod“ univerzální rovinou obecných dějin nebo univerzalizujícím pohledem celoevropským. Je to cesta, která se dnes zdá být východiskem z izolacionismu národních historiografií a která se již více či méně prosazuje v mnohých dílčích historických disciplínách. Čtenář si však při čtení Křenovy knihy uvědomí, že tato perspektiva je pouze jednou z mnoha problematických konceptuálních otázek, které se nabízejí při formulaci tak ambiciózního projektu. Především provokuje mnohokrát diskutovanou, avšak stále otevřenou otázku, jak (a zda vůbec) dnes – v době narůstající heterogenizace historické vědy – vytvářet nové syntézy dějin. V jakých celcích se může generalizující úhel pohledu pohybovat? Jak legitimizovat konstelaci určitých *meta-récit*, které nutně vylučují mnohé jiné interpretační roviny? A jak se vyrovnat s disparitností diskurzů jednotlivých historických směrů a oblastí bádání, které se samy vymezují tematicky, chronologicky, metodologicky, popřípadě na základě akademicko-politických konfrontací?

Je jistě potěšitelné, že promyšlení výstavby práce dovedlo autora ke konfrontaci se současným stavem historické vědy. Je to dáno nejen nutností srovnat množství parciálních bádání v rámci tak široce vymezeného geografického a chronologického prostoru, ale také potřebou jistě upřímně míněné reflexe „nových disciplín“. Zde Křen proklamuje svůj přístup jako „*main stream* současného dějepiscetví“ (s. 14). Tento postoj, ať již vyžádaný povahou syntetického náhledu nebo vycházející z autorovy akademické sebeidentifikace, přináší mnohé strategické výhody, ale i potenciální nebezpečí pro konceptualizaci díla. Na jedné straně umožňuje zapojením široké palety výkladových postupů vznik vícevrstevnatého textu, jenž střídáním analytických a narativních rovin udržuje pozornost čtenáře. Na straně druhé má však orientace na „hlavní proud“ logicky za následek odsunutí nebo přímo opominutí proudů „vedlejších“, které nepochybně také skýtají interpretační možnosti. Konstatuje-li autor, že jeho metodologické hledisko je „kombinací politicko-diplomatických a sociálně ekonomických makrohistorií s novými disciplínami antropologických mikrohistorií“ (s. 14), odráží to nejen předpokládanou podobu onoho historiografického *main streamu*, ale také jistou asymetrii v reflexi „starých“ a „nových“ badatelských přístupů.

Je pochopitelné, že je při psaní syntézy dějin velkých geografických, časových a společenských celků brána v potaz makro-, resp. mikrohistorická perspektiva.

Autorův přehled v kapitole *Historiografie: soustava historických věd* však proti sobě staví do jisté míry nesouměřitelné výčty škol a jmen, které se i z odstupu vzpírají jednoznačnému zařazení v rámci uvedené opozice. Je-li možné s výhradami přimnout vývojovou linii klasických dějin idejí, hospodářských dějin, strukturálních sociálních dějin s vrcholem v německé historické sociální vědě jako představitelů makro-perspektivy, pak představená kategorie „mikrohistorií“ se zdá být natolik heterogenní, že toto označení ztrácí smysl. Kromě tzv. italské a německé mikrohistorie je zařazení v případě dějin „všedního dne“, dějin mentalit, historické antropologie, gender studies, nové generace školy *Annales*¹ nebo „směru *linguistic turn*“ přinejmenším nevhodné. Žádný z těchto proudů totiž především nerezignuje na vysvětlení obecných dějinných fenoménů, a tedy na „makro“ pohled v diachronní i synchronní linii. Proměny genderových vztahů jsou v tomto smyslu stejně relevantní jako vývoj společenské struktury. Autorova argumentace varující před „fragmentací do historií“,² kterou by přinesla „jednostranná preference mikrohistorií“ (s. 48), tak rozhodně neubírá uvedeným „novým směrům“ na potenciálu k syntetickým zpracováním. Preferuje-li Křen tzv. makrohistorii před tím, co označil jako „mikrohistorie“, je to jistě legitimní přístup. Jen je nutné si uvědomit, co, resp. které postoje (*main stream*) tento přístup legitimizuje.

Obraťme nyní pozornost k tomu, co autor považuje za historický celek a jakým způsobem jej vymezuje. Prostor „střední Evropy“ je charakterizován na základě „staletého (konfliktní) společenství dějinných osudů sousedících národů“, tj. Poláků, Maďarů, Slováků, Čechů, Němců a Rakušanů. Již toto vymezení prostřednictvím „národů“ ukazuje, v jakých dimenzích se pohybuje Křenova explikace. Základními celky jsou „národy“, které jsou dále provázány společnou státní (ko)existencí. Zmíněna jsou jiná pojetí, obecně identifikovaná s polským, maďarským a rakouským náhledem. Oproti nim však chápe Křen své vymezení jako silněji historicky konstruované.³ Má tedy jít o jakousi „hypotézu“, která je ověřována (falzifikována) na základě komparativní historické analýzy, neboť „historická věda nemá absolutní hodnotící kritéria nebo jich má jen málo“ (s. 14).⁴

1 Zde musím opravit věcnou chybu, týkající se zmínky o Michelu Foucaultovi, kterého při nejlepší vůli není možné zařadit do „nové generace školy *Annales*“ (s. 45).

2 Uvádí-li autor (s. 48) jako hlasatele škodlivé „dezintegrace historie“ Jacquese Derrida a Jean-Francoise Lyotarda, nemohu se ubránit dojmu, že zde jména těchto dvou naprosto rozdílných myslitelů vystupují pouze jako symbolické figury „nepřítele“.

3 Několikrát zmiňuje přílišný presentismus Wandyczovy trojice Polsko – Československo – Maďarsko; PIOTR STEFAN WANDYCZ, *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena Svobody*, Praha 1998.

4 Na tuto povahu Křenovy konstrukce střední Evropy poukázal již MILOŠ HAVELKA, *O středoevropských konstrukcích střední Evropy aneb kde tedy leží střed?*, *Dějiny – teorie – kritika* 2/2005, s. 199.

Současně však nemůžeme Křena označit za přívržence čistého historismu. Jak dále uvádí (a v tom jsou jeho úvahy částečně rozporné), k „velkým syntetickým a generalizačním historickým podáním“ (s. 31) musí historiografie hledat koncepty ze „systémových věd“. Proto je nutné k „falzifikaci“ konstrukce střední Evropy využít sociologických, ekonomických či politologických teorií, které umožní na základě historické komparace vytvořit odpovídající velké interpretační celky. Takto doplněn je autorův postup do jisté míry konzistentní. V úvodu předznamenává hlavní osy výkladu ve vzorcích Západ – Východ, centrum – periferie, evoluce – revoluce, tradice – modernita a také ve větší části knihy těchto perspektiv užívá. Není samozřejmě náhodou a naopak to svědčí o autorově promyšlení konceptu knihy, že se uvedené binární opozice konstituovaly právě na základě „makro“ socio-ekonomických (Braudel, Wallerstein) nebo politických perspektiv, tzn. v rámci Křenem chápaného *mainstreamu* historických věd.

Tak v kapitole *Století stagnace* zkoumá rozdílný vývoj v jednotlivých oblastech (střední) Evropy na základě ekonomicko-demografických analýz cen zboží, obchodních toků, demografického vývoje. Podobně se na půdorysu vztahu centrum-periferie, věnuje v části *Industrializace a kapitalistická konjunktura* makroekonomickým podmínkám růstu kapitalistické výroby v 50. a 60. letech 19. století. Ekonomicko-analytické pasáže však najdeme i v kapitolách věnovaných 20. století, jako v případě ropné krize 70. let nebo perestrojového období v kapitole *Konec komunismu – demokratická revoluce*.

Na rozdíl od poměrně hojných interpretací založených na ekonomických teoriích není ohled sociologicko-historický, který by šel dále než k demografickým datům, v kapitolách k jednotlivým obdobím tak častý. Jestliže jsou údaje o růstu nebo poklesu obyvatelstva využívány při vysvětlení rozdílného tempa procesů industrializace nebo urbanizace, velkým sociálním otřesům ve 20. století (snad s výjimkou nárůstu sociální mobility po druhé světové válce) je věnováno relativně méně prostoru. V soudobých dějinách pak slouží výklad sociální struktury téměř výhradně k osvětlení hospodářské situace v zemích východního bloku ve srovnání se zeměmi Západu.

Nesrovnatelně největší prostor zaujímají v knize úseky věnované politickým dějinám, a to v několika rovinách. Především v kapitolách věnovaných vývoji v jednotlivých zemích je častým přístupem klasický narativní dějepis s velkými událostmi a osobnostmi (například podkapitola *Nezdar polského povstání*, s. 202–205). Přistupuje-li J. Křen ke komparativní perspektivě, odráží se to ve dvojím směřování analýz. Když popisuje děje kolem politických stran, resp. politických směrů (liberalismus, neoliberalismus, socialismus) ve středoevropském srovnání, dovádí své vývody místy k politologickým úvahám nad odpovídajícími politickými pojmy. Daleko častějším postupem na nadnárodní úrovni však je tradiční analýza mezinárodních vztahů - velmocenských konstelací, diplomatických jednání či válečných situací.

Nejvíce problematickému postavení se v knize dostalo dějinám kultury. Autor sám vyjadřuje v úvodu jistou rozpčitost nad tím, jak zařadit sféru kultury do svého konceptu. Na jedné straně konstatuje, že je „kulturní oblast“ pro střední Evropu „zvláště významná“ (s. 14), na straně druhé rezignuje na samostatná pojednání této „oblasti“. Hlavním problémem je ale podle mého názoru to, jak Křen kulturu chápe. Je to „umělecké dění“, které sice nemá být zplošťováno do seznamů autorů a děl, ale přesto je hájemstvím „tvůrců“ a jejich „individuálních a niterných motivů“. Ať již kulturu definujeme jakkoli, dostává se jí v knize minimálního prostoru a výhradně v „exkurzech“, které jsou většinou napsány některým ze spoluautorů. Velká část z nich je pak věnována uměleckým směrům z oblasti literatury, výtvarného umění nebo filmu, které se částečně ani nevyhnuly uvedeným seznamům jmen (srov. například heslo *Romantismus*, s. 139–141, autoři František Svátek, Pavel Šrámek), ale především jsou interpretovány na prvním místě v politickém kontextu.⁵ Jako zrnka písku v tak objemném svazku potom působí exkurzy, které překračují úzké „uměnovědné“ pojetí kultury a které se zaměřují na sféru kulturních významů, jak to je naznačeno v případě sportu v exkurzu *Politizace a komercializace sportu* (s. 799–801, autor Martin Nodl).

Knihy Jana Křena je zdařilá v tom, co si proponuje jako svou základní metodu, tj. v „interpretační kombinatorice“ (s. 38) zvolených výkladových postupů a perspektiv. Nejen rytmizace textu do úseků dělených podle několika hledisek (celoevropské, středoevropské, národní atd.), ale i analytické pasáže přerušující narativní výklad a využívající množství kvantifikovaných dat, které současně čtenáře nezahltí, dávají dílu mnohvrstevnatý charakter, jenž přitahuje svou promyšleností, plynulostí a v neposlední řadě i jistou „elegancí“. Současně je však nutné vznést otázku, co je předmětem oné kombinatoriky. Na jedné straně to jsou typická areálová studia tak, jak se dnes etabloují v akademické politice. Na druhé straně je pojem střední Evropy naplněn jakousi konsenzuální konstrukcí současného hlavního proudu (evropské) historické vědy. Vyvstává tak nutná otázka, zda je to ten správný přístup k psaní syntéz? Musíme si totiž uvědomit, že obsažné, ale přitom čtivé syntézy, což platí o Křenově práci dvojnásob, významně petrifikují určitou představu o historických celcích, procesech, událostech a o historiografickém bádání vůbec, a to nejen jako studijní pomůcky, ale i jako reprezentativní díla národních historiografií. I když Křenově knize musíme přiznat postavení mezi tím nejlepším, co se dnes dá označit za *mainstream* české historické vědy, v mezinárodním kontextu by již mohla být kritizována za absenci některých výsledků

⁵ Exkurzy *Umělecká avantgarda* (s. 460–464) a *Socialistický realismus* (s. 723–725) Františka Svátka v tomto směru úplně nevybočují, přinášejí však maximum zajímavé kontextuální interpretace na minimálním prostoru.

významných bádání „nových“ historických disciplín. Už autorovy poněkud zploštělé úvahy nad novými „mikrohistoriemi“ ukazují, že syntéza, která by měla překročit rámec diplomaticko politických a socio-ekonomických dějin, by musela mít výrazně jinou strukturu, a to jak po stránce tematické, periodizační a hierarchizační, tak ve vztahu makro- a mikroperspektivy. Domnívám se, že například tzv. nové kulturní dějiny poskytují dostatek materiálu pro vypracování takových syntetizujících konceptů, jen by bylo nutné provést složitou práci heuristickou a především teoretickou, která by vytvořila nový koncept syntézy jako takové. Do té doby, obavám se, budou za převratné události dějin považovány stále jen války, revoluce, popřípadě „revolty“ a změny politických režimů, jak to ve své knize „konsenzuálně“ konstatuje Jan Křen (s. 15).

Karel Šima

MARTIN WIHODA, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*,

Praha 2005, Argo, 318 s.,

ISBN 80-7203-682-3

Na prahu knihy Martina Wihody stála studie, publikovaná roku 1993,¹ o souboru tří listin vydaných roku 1212 Fridrichem II., tehdy ještě jen sicilským králem, a nazývaných dnes souhrnně Zlatá bula sicilská. Konkrétně šlo o smysl listiny třetí, která je privilegiem pro moravského markraběte Vladislava Jindřicha. V něm použitá formulace, ve které Fridrich markraběti „svěřuje a potvrzuje Mocran et Mocran“, je dnes již téměř legendární záhadou² bádání o českém středověku. Wihodův originální rozbor vzbudil značnou pozornost.³ Jeho nová práce ukazuje, jak velice se autor vzdálil od svého původního přemýšlení o třech listinách (aniž by přitom svá původní východiska popíral) a jak komplexním problémem českého středověku, novověku i současnosti soubor listin Zlaté buly sicilské je. Wihoda se jen okrajově drží „pomocnovědné“ díkce původní práce z roku 1993 a předkládá monografii, ve které cizelovaný faktografický medievistický výklad stojí proti kolektivní paměti současného českého národa jako jednoho z typických společenství paměti.⁴ Jeho „Zlatá bula“ tak není klasickým historiografickým dílem o českých zemích ve 13. století, ale není ani pouhou reflexí známých historických výkladů důležitých dějinných událostí, které jsou v současné době v euro-americké historiografii tak módní.⁵

Wihoda na téměř dvou stech stranách vybroušeným stylem podává jakousi totální historii tří listin „Zlaté buly“. Již v úvodní kapitole *Vrstvy paměti* začíná stopovat historiografický zájem o listinný soubor od středověku po současnost, který

1 MARTIN WIHODA, *Mocran et Mocran*, ČČH 92/1994, s. 213–226.

2 WIHODA, *Zlatá bula sicilská*, s. 52–67. K tomu srov. FRANTIŠEK PALACKÝ, *Dějiny národa českého*, díl 1, Praha 1894⁴, s. 285; BERTHOLD BRETHOLZ, *Mocran et Mocran. Zur Kritik der goldenen Bulle Königs Friedrichs II. für Mähren vom Jahre 1212*, ZVGMS 5/1901, s. 305–320; JOSEF ŠUSTA, *Václav II. a koruna polská*, ČČH 21/1915, s. 313–346; RUDOLF KOSS, *Mocran et Mocran*, Zvláštní otisk ze Zpráv českého zemského archivu 7/1927, s. 3–4; JAROSLAV GOLL, *K výkladu privilegia Fridricha II. pro království České*, VKČSN 1903, s. 1–9; ZDENĚK FIALA, *O Zlaté bule sicilské*, *Dějiny a současnost* 4/1962, č. 6, s. 1–3.

3 IVAN HLAVÁČEK, *Ještě jednou – a ani to možná ne naposledy – Mocran et Mocran*, in: In memoriam Josefa Mačka (1922–1991), (edd.) Miloš Polívka, František Šmahel, Praha 1996, s. 45–50; JOSEF ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha 2002, s. 109–110.

4 Srov. řadu knih od Pierra Nory vycházejících po názvem *Entre Mémoire et histoire* v nakladatelství Gallimard.

5 Ne vždy se jedná o práce přínosné – srov. například MAX KERNER, *Karl der Große. Entschleierung eines Mythos*, Köln 2000.